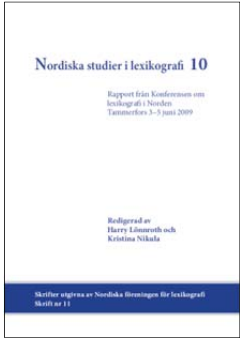

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	De sammansatta orden och ordfogningarna i Mikael Agricola-ordboken	
Forfatter:	Tanja Vaittinen & Kaisa Lehtosalo	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 494-505 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

TANJA VAITTINEN & KAISA LEHTOSALO

De sammansatta orden och ordfogningarna i Mikael Agricola-ordboken

Mikael Agricola is the founder of literary Finnish language. During the years 1543–1552 he published nine religious books which are for most parts translations from Latin, Greek, German and Swedish. Although some research has been made of his lexicon, no thorough dictionary has yet been written. The aim of our project is to publish a full lexicon of all the lexemes Mikael Agricola used. This paper presents one of the central challenges we have in constructing lemmas, namely the problem of deciding whether words form compounds or phrases. Mikael Agricola's language was rich in variation and rather unsystematic, which means he did not always write compound words together as is the rule in modern Finnish. He also seems to have been fond of compound verbs which are valued to be un-Finnish by most researchers. In our study we explain our editorial policies and justify why we include several types of compounds and also phrases as lemmas in our dictionary. It is our view that Mikael Agricola Dictionary should give an honest impression of his language.

Nyckelord: historiska ordböcker, lexikografi, Mikael Agricola, ordfogningar, sammansatta ord

Inledning

Vid Åbo universitet pågår ett projekt som går ut på att sammanställa ordförrådet i Mikael Agricolas verk till en ordbok. Projektet inleddes i början av år 2008 och redaktörer är professor Kaisa Häkkinen, assistent Tanja Vaittinen och forskningsbiträde Kaisa Lehtosalo. Ordboksarbetet stöds av gruppen Wanhan suomen seminaari, som samlas inom ramen för ämnet finska vid Åbo universitet. Till den gruppen hör nästan alla som forskar kring det äldre finska skriftspråket vid universiteten, liksom också redaktörerna för Forskningscentralens för de inhemska språken ordbok över den äldre skriftfinskan. Projektet finansieras av Alfred Kordelins stiftelse. Utgångspunkten för ordboksarbetet är den vetenskapliga Agricola-edition och den morfosyntaktiska databas som utarbetades inom ett av Finlands Akademi och Kordelins stiftelse finansierat forskningsprojekt (se Inaba 2007). Hela Agricolas ordförråd har penetrerats och kodats in i en databas inom ramen för detta projekt som inleddes 2004 och avslutades i slutet av 2007. Vid inkodningen har de flesta ord utan problem kunnat beskrivas och

inplaceras under något visst uppslagsord, men det finns dock en del bekymmersamma fall som kräver separat grundforskning, bland annat utredning av ordens härledning och etymologiska bakgrund.

Mikael Agricola var den första som gav ut böcker på finska. Fast hans verk utgör grunden för det finska skriftspråket finns det tillsvidare ingen täckande ordbok över de ord han använde utan endast en del forskning kring vissa delar av hans ordförråd. I verket *Vanhan kirjasuomen sanakirja* (se Palkki 2006) finns Agricolas ord också med, men eftersom ordboken är så enormt omfattande kommer särdragen i Agricolas språk inte fram. Dessutom är *Vanhan kirjasuomen sanakirja* framförallt riktad till forskare, så det kan vara svårt för en lekman att använda boken. Vår avsikt är att skapa en ordbok som också kan användas av både forskare och så kallade vanliga människor som är intresserade av språk och språkhistoria.

Mikael Agricola var född omkring år 1510. Han studerade i Wittenberg för Luther och Melancton på 1530-talet. Inalles översatte och publicerade han nio böcker under åren 1543–1552 (figur 1). Alla Agricolas texter är översättningar från främmande språk – svenska, tyska, latin och grekiska – och alla har religiöst innehåll. Det är närmast bara några företal, dikter och randanmärkningar som Agricola skrivit själv. Förutom att Agricola ägnade sig åt översättningsarbete var han rektor för Katedralskolan och skötte biskopens tjänsteåligganden, först som ställföreträdare, senare som utnämnd tjänsteinnehavare. Agricola avled år 1557 på hemväg från fredsförhandlingar i Moskva.

- *Abckiria* 1543 (?), 1551 och 1559 (en ABC-bok)
- *Rucouskiria Bibliasta* 1544 (en bönbok)
- *Se Wsi Testamenti* 1548 (Nya testamentet)
- *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista* 1549 (en handbok för kyrkliga förrättningar)
- *Messu eli Herran Echtolinen* 1549 (en mässbok)
- *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina* 1549 (en bok om Kristi lidandes historia)
- *Dauidin Psaltari* 1551 (Psaltaren)
- *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista* 1551 (texter ur Gamla testamentet)
- *Ne Prophetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi* 1552 (texter ur Gamla testamentet)

Figur 1. Mikael Agricolas finska publikationer

I sitt översättningsarbete hade Agricola inte tillgång till finska ordböcker eller grammatikböcker. Det fanns inte heller tryckta böcker på finska, men från Agricolas egen tid har några texter i manuskriptform bevarats. Forskarna har antagit, att prästerna hade finska översättningar av centrala texter i bibeln, men de var skrivna på boksidor eller lösa papper och har inte bevarats till våra dagar. Texter som översattes till finska redan på medeltiden är bland annat Fader vår, Ave Maria och trosbekännelsen (Pirinen 1988: 10). Sådana här finska översättningar kan Agricola ha använt sig av, men största delen av sitt omfattande översättningsarbete måste han utföra så att säga på gehör. Han letade efter motsvarigheter till de främmande språkens ord och konstruktioner i dialekterna, och han skapade finska motsvarigheter till nya begrepp efter mönster från källspråken. Agricola uträttade ett verkligt stort arbete – ungefär 2 400 sidor, över 420 000 ordförekomster och uppskattningsvis ungefär 8 500 olika lexem. En del av orden är mycket vanliga (till exempel *ja* 'och', *myös* 'också'), men en del är unika, rentav sådana som aldrig använts i skriftspråket efter Agricola (som *hervohtua* 'bli utmattad', *förbannattu* 'förbannad').

Agricola-ordboken kommer att vara en deskriptiv, enspråkig och historisk ordbok som synkroniskt beskriver det ordförråd som under en avgränsad tid använts i en enda persons verk. Den diakroniska dimensionen ges av ordens etymologi, som också behandlas i boken. Agricola-ordbokens uppbyggnad är följande. Uppslagsorden utgörs av alla lexem som förekommer i Agricolas texter. De förtecknas i alfabetisk ordning. Av de olika ljudvarianterna av samma lexem har till uppslagsord valts den som är vanligast hos Agricola. För varje uppslagsord anges ordklass och presenteras eventuella olika skrivsätt. Frekvensuppgifter anförs och varje ords betydelse förklaras och åskådliggörs med sats-exempel. I mån av möjlighet presenteras också ordens etymologi. Efter varje ordartikel följer en lista på de viktigaste källorna.

Vår redigeringsprincip är att uppslagsordets skriftliga språkdräkt ska avspegla det uttal som var tänkbart på Agricolas tid och som Agricolas skrivsätt tyder på. Uppslagsorden görs sålunda inte skriftspråksenliga och de dialektala dragen gallras inte bort, endast ortografin moderniseras. En utmaning är att oregelbundenhet och stor variation är kännetecknande för Agricolas språkbruk. Det här kommer fram i ortografin, fonologin och morfologin. Bristen på stabilitet i ortografin gör att Agricolas språk kräver tolkning. Som hjälp i tolkningen används kännedomen om Agricolas språk som helhet men också jämförelser med texternas källspråk. Också uppfattningen om det moderna språket påverkar tolkningen. Det här åter orsakar problem, eftersom normeringen av det moderna språket skiljer sig från normeringen av Agricolas skriftspråk.

En av de svåraste frågorna när det gäller ordboken är, hurdana ordförbindelser som ska tas med som uppslagsord. Klart sammansatta ord blir givetvis

uppslagsord, men det är inte alltid lätt att besluta om ett ord hos Agricola är ett sammansatt ord, som bildar en fast betydelsehelhet, eller en ordfogning med mindre strikt betydelse. Och det är inte alltid man har hjälp av ortografin. I det moderna finska skriftspråket är sammanskrivningen det centrala kännetecknet på ett sammansatt ord, men i det gamla skriftspråket är ortografin mera varierande och ord som strukturellt och/eller semantiskt hör ihop är ofta särskrivna. Och ibland är ord som inte bildar någon helhet sammanskrivna bland annat av tryckeritekniska skäl.

Substantiv och adjektiv

I finskan ökar de sammansatta orden fortlöpande och sammansättning är också ett mycket vanligt ordbildningssätt. I *Nykysuomen sanakirja* är hela 65 procent av alla uppslagsord sammansatta ord (Saukkonen 1973: 338). Man har uppskattat andelen sammansatta ord hos Agricola till cirka 25 procent (Jussila 1988: 210). Siffran förefaller otroligt låg. Den förklaras av att det är svårt att beräkna de sammansatta ordens antal på grund av den varierande ortografin. Dessutom anser inte alla forskare att ordförbindelser som består av ett adverb och ett verb är sammansatta ord utan tolkar dem som sammanfogningar av separata ord.

I vår artikel granskar vi olika lexem av sammansatt typ eller ordfogningstyp i Agricolas verk och vi har valt ord som av olika orsaker är besvärliga vid uppgörandet av ordboken. Vi berättar vilka lösningar vi tillsvidare har kommit fram till. Först ska vi se på substantiven och adjektiven. Vissa sammansatta substantiv och adjektiv är lätta att välja till uppslagsord, eftersom de för det första bildar en betydelsehelhet och eftersom också Agricola har skrivit ihop dem, så som i exempel (1), (2), (3) och (4). I exempel (1) och (2) har vi ett sammansatt substantiv, i exempel (3) och (4) ett sammansatt adjektiv. För att kunna avgöra, om ett ord är ett sammansatt ord eller inte, är det – som vi strax ska visa – av betydelse, ifall förleden står i nominativ eller genitiv. I exempel (1) och (3) står förleden i nominativ, i exempel (2) och (4) i genitiv.

I exemplen finns uppslagsordet, en förklaring av ordets betydelse och uppgift om ordklass. Dessutom finns ett exempel på en sats där lexemet förekommer. Inom parentes står det ställe i Agricolas verk där ordet kan hittas och det ställe i bibeln där ordet förekommer. Förkortningen *f* betyder 'företal', så som i exempel (2). Efter exemplet följer uppgift om motsvarigheterna i källspråket ifall de är väsentliga för tolkningen. Motsvarigheter finns i Luthers tyska *Biblia* och i *Vulgata*, som är på latin. Alla exempel har kontrollerats i *Gustav Vasas bibel* (GVB 1541) och de belagda fallen har beaktats.

- (1) *hiuskarva* 'hårstrå' subst.
 waan eiswinga **hiuscarua** pidhe teiden päästen huckuman (A-II-230-
 [Luk-21:18])
 GVB 1541: och itt håår aff idhart hoffuudh skal icke förgåås
- (2) *vatsanhuoli* 'överdriven omsorg om den egna magen' subst.
 ombi Ahneus ia **Watzanholi**, aina Jumalan sanan ia Palueluxen wahingoit-
 tanut (A-III-758-[Mal-f:0])
 Luther: *Bauchsorge* (Deutsches Wörterbuch 'cura nimia ventris')
- (3) *heikkomiellinen* 'ängslig' adj.
 Sanocat nille **heicomielisille**. Olcat turuas, ia elket pelietkö. (A-III-111-
 [Jes-35:4])
 GVB 1541: Sägher til the förtwiff ladha hierta
- (4) *hyvänhaijulinen* 'väldoftande' adj.
 cannoit ne **hyuenhaijuliset** yrttit (A-II-239-[Luk-24:1])
 GVB 1541: bärandes the welluchtande krydder

Valet av uppslagsord är ofta svårt, eftersom inte heller ortografin ger något stöd. Då måste man koncentrera sig på helhetens betydelse och strukturella faktorer och också reda ut eventuella mönster från främmande språk. En strukturell faktor är det fråga om i exempel (5), där ordförbindelsens förled står i nominativ. Om det var fråga om en fras bestående av ett attribut och ett huvudord, så skulle attributet och huvudordet kongruera i fråga om numerus och kasus – i det här exemplet adessiv singularis – men eftersom det är fråga om ett lexem, kongruerar inte det ord som står på attributets plats. Det är lätt att göra en sådan här tolkning då förbindelsens första led står i nominativ och huvudordet är böjt i någon annan kasus. Men då bägge lederna står i nominativ är det svårare att avgöra huruvida det är fråga om ett lexem eller en fras. I exempel (5) är det fråga om ett sammansatt substantiv. I exempel (6) åter har vi ett sammansatt adjektiv med förleden i nominativ. Inte heller det här adjektivet kan ses som en fras bestående av attribut och huvudord. I finskan är det vanligt med sådana sammansatta adjektiv som bildats av en fras med adjektivavledningen *-inen*, varvid frasen förtätas till ett sammansatt ord, till exempel *lyhytnäköinen* < *lyhyt näkö* 'kortsynt' (Cannelin 1932: 271). En sådan här förbindelse bildar givetvis också en semantisk helhet. Trots att sådana här fall i Agricolas verk har särskrivits, tar vi upp dem som sammanskrivna uppslagsord.

(5) *hätääika* 'nöd' subst.

Minun **häte aialani** Herra mine etzin (A-III-320-[Ps-77:3])

GVB 1541: Uthi minne nödz tijdh söker iagh Herran

(6) *lyhtikäinen* 'kortlivad' adj.

[Minä olen] yxi heicko Inhiminen, ia **lyhyt ikeijnen** (A-I-315-[Vish-9:5])

GVB 1541: [Jag är] een swagh menniskia, som icke lenge leffuer

Ordförbindelser med förleden i genitiv är en betydligt besvärligare grupp. Inte heller i det moderna finska skriftspråket är det helt klart, var gränsen går mellan sammansatta ord och ordfogningar i de fall då förleden står i genitiv. Som sammansatt ord tolkas etablerade betydelsehelheter, fall där helhetens betydelse är större än delarnas summa. Men hur kan vi identifiera betydelsehelheter i en gammal språkform? Ibland kan man också när det gäller ordförbindelser med förleden i genitiv stödja sig på strukturella faktorer vid tolkningen, så som i exempel (7). Sådana här lexem är sammansatta adjektiv där den senare leden är ett osjälvständigt ord och kräver ett annat ord framför sig, ett ord i genitiv (Cannelin 1932: 272). De här orden sammanbinds alltså av grammatiken, men tillsammans bildar de också en betydelsehelhet. Också de här lexemen sammanskriver vi som uppslagsord, trots att de kan förekomma i särskrivna form hos Agricola. I vår praxis ingår också att nämna de ordartiklar där Agricola särskrivit ordet i fråga.

(7) *ikeenalainen* 'ökad' adj.

ikeen alaisen asin warsan päle (A-II-080-[Matt-21:5])

GVB 1541: på een arbetes åszninnos fola

Luther: auff einem Füllen der *lastbaren* Eselin

Vulgata: pullum filium *subiugalis*

Det finns emellertid en stor mängd ordförbindelser med förleden i genitiv där ordförbindelsens struktur inte stödjer en tolkning av ordet som ett enda lexem. Då söker vi stöd i de främmande språken. Ett sådant här fall är exempel (8). Agricolans ordförbindelse är särskrivna, men på basis av Luther och det svenska Nya testamentet kan helheten tolkas som ett enda lexem.

(8) *haijunalttari* 'rökelsealtare' subst.

A-II-162-[Luk-1:11] Nin ilmestui henelle Herran Engeli seisodhen **Haijun altarin** oikealla polella

GVB 1541: Så syntes honom Herrans Ängel, ständandes på höghro sidhon widh Rökaltaret

Luther: *Reuchaltar*

Tillsvidare har vi beslutat om sådana uppslagsord från fall till fall. Man skulle ju också kunna ta upp dem i särskrivnen form i ordboken. Så brukar man emellertid inte göra, åtminstone inte i finska ordböcker, men det skulle på ett mycket konkret sätt avspegla variationen i Agricolas språkbruk.¹ Å andra sidan får sammanskrivningen stöd i nuspråket och i bibeln från år 1642, där det finns en hel del likartade sammansättningar. Bibeln från 1642 är den första bibel som någonsin översatts till finska i sin helhet. Ortografin är modernare än hos Agricola och element som ansetts som ofinska har gallrats ut. Delvis på grund av detta och delvis tack vare detta får man mycket hjälp med tolkningen av Agricolas språk. Också hos Agricola hittar vi sammanskrivna sammansatta ord med förliden i genitiv, bland annat i exempel (2).

Hos Agricola kan ett och samma lexem vara sammanskrivet på ett ställe, särskrivet på ett annat, som vi ser i exempel (9). Lexemet *hengenrikos* 'brott som straffas med döden' förekommer hos Agricola två gånger i sammanskrivnen form och två gånger i särskrivnen form. Exemplet visar att samma bibelställe översatts en aning olika i Agricolas Nya testamente och i hans bok om Kristi lidandes historia. Också ordförbindelsens ortografi har med andra ord varierat.

(9) *hengenrikos* 'brott som straffas med döden' subst.

Em mine ychten **Hengenrickost** leudhe henes (A-II-237-[Luk-23:22])

Em mine ycten **hengen rikosta** henelle leudhe (A-III-175-[Luk-23:22])

GVB 1541: Jag finner ingen dödssaak medh honom

Vi har trotsat praxis och tagit med också ordfogningar som uppslagsord, som vi ser i exempel (10). Att den här ordfogningen tas med som uppslagsord motiveras av att den bildar en fast betydelsehelhet. Också i latinet är ordet en ordfogning. Dessutom har ordbokens användare lättare att hitta en förklaring till det här begreppet, då ordet står som självständigt uppslagsord och inte till exempel under uppslagsordet *leipä* 'bröd'. I beskrivningar av finskans ordbildning har ordfogningar (eller ordförbindelser) inte setts som en separat ordbildningsform även om ordfogningarna och de sammansatta orden i princip är av samma typ: i vardera fallet förenas eller fogas två självständiga ord till varandra. Även språkhistorikerna anser att de sammansatta orden utvecklats på basis av ordfogningarna (Itkonen 1966: 235), varför det inte förefaller omöjligt att skriftspråket till en början, vid den tid då sammansatta ord skapades, skulle ha innehållit också

1 I finska normativa ordböcker upptas ibland som uppslagsord sådana ordfogningar vars ortografi, dvs. sär- eller sammanskrivning, orsakar språkbrukarna huvudbry. Ordfogningar brukar dock inte anses som ordbildningstyper av samma slag som sammansatta ord eller avledningar.

ordfogningar som anger ett enda begrepp, ett enda sakförhållande eller ett enda föremål. I finskan är gränsen mellan sammansatta ord och ordfogningar speciellt diffus när det gäller adverbena och verben (Itkonen 1966: 236, Häkkinen 1990: 147–148), men i fråga om nomen har frågan inte studerats när det gäller det äldre skriftspråket. Orsaken är kanske den, att sär- och sammanskrivning varierar så kraftigt i den äldre skriftfinskan att det är nästan omöjligt att dra några slutsatser. I tal språket har ju den här frågan ingen betydelse.

(10) *edespanemisen leipä* 'skådebröd' subst.

[Daavid] Jumalan hooneen siselmeni, ia söij **edespanemisen leiuet** (A-II-054-[Matt-12:4])

GVB 1541: [David] gick in i Gudz hws, och ååt Skodhobrödhen

Luther: *Schawbrot*

Vulgata: *panes propositionis*

Alla ordfogningar hos Agricola tas inte med i ordboken. De ordfogningar som inte bildar en stark semantisk helhet presenteras endast under den som uppslagsord upptagna basleden, till exempel *elämän puu* 'träd som ger livskraft' (GVB 1541: *lijffzens trää*). Fraserna presenteras inte som uppslagsord, men de tas upp som exempel, till exempel *pasuunan helinä* 'basuns klang'.

Verb

Valet av nomen till uppslagsord är ett problem, och en annan stor utmaning är återgivningen av verb som består av två leder. I Agricolas verk finns många sammansatta verb eller verb som börjar med ett prefix eller en partikel, som vi ser i exempel (11) och (12). Bildandet och bruket av sammansatta verb har Agricola tillägnat sig från de germanska och klassiska språken (Schmeidler 1959: 389–391, Heinonen 1972: 23–26, 134–144). Eftersom de sammansatta verben är ofinska, har deras existens setts som bekymmersam. Forskarna har hellre tolkat dem som en syntaktisk förbindelse mellan ett verb och en bestämning än som ett enda lexem.² En följd av det här har varit, att olika forskares uppskattningar

2 Leena Kolehmainen (2006: 111–222) har dock i sina jämförelser mellan tyskan och finskan konstaterat, att det också i finskan finns en grupp verb som ligger på gränsen mellan lexikon och syntax och som motsvarar de germanska språkens prefix- och partikelverb. Vid en sammanställning av Agricolas verb förefaller det nödvändigt att tolka sådana här sammansättningar som självständiga lexem (se också Järventausta 2007).

om antalet lexem hos Agricola har varierat avsevärt. Agricola tycks gärna ha använt sammansatta verb (t.ex. Vaittinen 2001: 70). Vi anser att de är en väsentlig del av Agricolas språkbruk och att de därför ska tas med i Agricola-ordboken.

Återgivningen är emellertid problematisk, för det adverb som hör till verbet har varierande placeringar. Mycket ofta finns adverbet före verbet, antingen särskrivet eller sammanskrivet med detta, som i exempel (11) och (12). I exempel (11) står adverbet före verbet som det är sammanskrivet med. I exempel (12) står adverbet också före verbet men är särskrivet. I bägge exempelfallen är motsvarigheten i de främmande språken ett prefixverb, där prefixet hör fast samman med verbet. Därför är det logiskt att välja en sammanskriven form till uppslagsord. Den här tolkningen stöds också av att Agricola har en stor mängd motsvarande sammansatta verb till vilka det är lätt att hitta strukturella och semantiska motsvarigheter i källspråken.

(11) *ulozerittää* 'utvälja' v.

Mine olen **wloseritetty** sarnaman Jumalan Euangeliumi (A-II-004-[NT-f-Rom-1:1])

Luther: *ausgesondert*

(12) *ylesaueta* 'öppnas på vid gavel' v.

Minun suun ombi **yles awennut** wiholisten ylitze (A-I-189-[1Sam-2:1])

GVB 1541: Min munn haffuer wijdt öpnat sigh offuer mina fiendar

Luther: *auffgethan*

Vulgata: *dilato*

Adverbet kan också ha lösgjort sig från verbet och blivit efterställt, och ibland kan det till och med finnas andra ord mellan verbet och adverbet, som i exempel (13c). Betydelsen av den helhet som verbet och adverbet bildar förblir emellertid densamma fast ordningsföljden förändras. Därför är det motiverat att ta med de här fallen som självständiga uppslagsord och räkna in dem i lexemets frekvens, oberoende av ordningsföljden mellan adverbet och verbet.³

(13a) *ilmei tulla* 'komma fram, komma till kännedom, avslöjas; uppenbaras' v.

caiki nämet **ilmei tuleuat** (A-II-541-[Ef-5:13])

GVB 1541: alt thetta warder uppenbart

3 I det här skedet av arbetet räknas frekvensen på detta sätt, men allteftersom redigeringen framskrider och helhetsbilden blir klarare kan det visa sig nödvändigt att införa vidare ramar för frekvenserna, speciellt när det gäller mycket vanliga förbindelser.

(13b) Jumalan wiha Taiuahasta **tulepi ilmei** (A-II-419-[Rom-1:18])
 GVB 1541: Gudz wredhe aff himmelen warder uppenbar

(13c) se **tulepi** Taiuahasta **ilmei** (A-II-421-[Rom-1:00])

Verbet i exempel (13) tas med som ett uppslagsord där adverbet står före verbet, eftersom det finns 11 sådana fall. Ordningsföljden är den motsatta fyra gånger. De här fyra förekomsterna räknas in i lexemets frekvenstal, men i uppslagsordet kommer ordningsföljden verb–adverb inte fram. Av exemplen framgår det däremot att Agricola också använt sig av den här ordningsföljden. För att uppslagsordet ska vara lätt att hitta finns det en hänvisning till ordet under verbet *tulla*. Till våra redigeringsprinciper hör nämligen, att vi hänvisar till alla sammansatta ord under det sammansatta ordets basled. Detsamma gäller också de ordfogningar som vi tar med som uppslagsord.

Övriga fall

Till sist vill vi ytterligare presentera några observationer rörande de sammanskrivna sammansatta orden. De ska givetvis vara uppslagsord i ordboken, men bland dem finns det också ord som inte förekommer i nufinskan, eller som är sällsynta, eller som enligt de nutida rättstavningsreglerna ska särskrivas. Om någon ordförbindelse hos Agricola ofta sammanskrivits eller om ordförbindelsen har ett sammansatt ord som motsvarighet i det främmande språket, tolkar vi Agricolas ord som ett sammansatt ord och tar med det som uppslagsord. Så finns det till exempel sammansatta adjektiv med förleden *ylene-* som uppslagsord, som i exempel (14), fast man i nufinskan oftast inte sammanskriver *ylene* med huvudordet, särskilt inte om huvudordet är ett adjektiv. Vår tolkning, att det är fråga om ett sammansatt ord, får stöd av att adverbet *ylene* förekommer 592 gånger hos Agricola och är sammanskrivet 564 gånger och särskrivet 28 gånger.

(14) *ylenehmeelinen* 'synnerligen märkvärdig' adj.

Sencaltainen Tieto ombi minulle **ylenehmelinen** ia ylencorkia (A-III-420-[Ps-139:6])

GVB 1541: Sådana kundskap är migh förunderligh och förhögh

I exempel (15) har vi ett sammansatt adverb, som också det skulle särskrivas i nuspråket. Frågan om sär- eller sammanskrivning i sådana här fall bereder också

dagens skribenter och språkvårdare huvudbry. Mönstret till den här typen har Agricola hämtat i de främmande språken. Motsvarigheterna till de sammansatta adverbena varierar mycket, men latinets ord av *quomodo*-typ och tyskans ord av *nachdem*-typ har klart inverkat på Agricolas val.

(15) *senvuoksi* 'eftersom, emedan' adv.

Senwoxi ette Juttat anouat Mercki, ia ne Grekit wijsautta etziuet (A-II-461-[1Kor-1:22])

GVB 1541: Effter thet Judarna begära tekn, och Grekerna sökia effter wijsheet

Slutord

Våra lösningar avviker på många sätt från redigeringsprinciperna för moderna ordböcker, men vårt syfte är att presentera alla ord som förekommer hos Agricola. På det här sättet får vi med också sådana konstruktioner, som försvunnit ur språkbruket eller som bara har en marginell ställning i nuspråket. Vi har också tagit med ordfogningar, vilket man inte brukar göra när det gäller finska ordböcker. Vi anser emellertid att de avspeglar Agricolas språkbruk och visar vad som var typiskt på hans tid, och därför är det motiverat att ta in dem i ordboken. Ordförbindelser av ordfogningstyp hör samman med en tid då skriftspråkets ord, begrepp och rättstavningsregler inte ännu hade stabiliserats. Man behöver inte ge en bild av att Agricolas språkbruk skulle ha varit mer stabiliserat eller mindre variationsrikt än det i verkligheten var.

LITTERATUR

Agricola-exemplet är hämtade ur materialtjänsten Kaino som upprätthålls av Forskningscentralen för de inhemska språken och finns på webbadressen <http://kaino.kotus.fi/>.

Cannelin, Knut, 1932: Finska språket. Grammatik och ordbildningslära. Helsingfors.

GVB 1541 = Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft. Uppsala.

Heinonen, Rauno, 1972: Yhdysverbit sekä vastaavat sanaliitot kahdessa vanhimmassa suomenkielisessä Uudessa testamentissa. Laudaturarbete vid Finska institutionen, Åbo universitet.

Häkkinen, Kaisa, 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Helsinki.

Inaba, Nobufumi, 2007: Mikael Agricolan teokset tietokannan muodossa. I: Agricolan aika, red. av Kaisa Häkkinen & Tanja Vaittinen. Helsinki. S. 147–161.

- Itkonen, Erkki, 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki.
- Jussila, Raimo, 1988: *Agricolan sanasto ja nykysuomi*. I: *Mikael Agricolan kieli*, red. av Esko Koivusalo. Helsinki. S. 203–228.
- Järventausta, Marja, 2007: *Suomen(kin) verbeistä saksaksi*. I: *Virittäjä* 111. S. 104–112.
- Kolehmainen, Leena, 2006: *Präfix- und Partikelverben im deutsch-finnischen Kontrast*. Frankfurt am Main.
- Luther = *Biblia Germanica 1545*. Die Bibel in der deutschen Übersetzung Martin Luthers Ausgabe letzter Hand. Stuttgart 1983.
- Nykysuomen sanakirja I–VI, 1951–1961*. Porvoo/Helsinki.
- Palkki, Riitta, 2006: *Ordbok över äldre finskt skriftspråk*. I: *LexicoNordica* 13. S. 99–112.
- Pirinen, Kauko, 1988: *Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty*. I: *Mikael Agricolan kieli*, red. av Esko Koivusalo. Helsinki. S. 9–24.
- Saukkonen, Pauli, 1973: *Suomen kielen yhdyssanojen rakenne*. I: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 150. S. 332–339.
- Schmeidler, Marie-Elisabeth, 1959: *Über den Gebrauch von Verbalkomposita in Mikael Agricolas Neuem Testament*. I: *Ural-altaische Jahrbücher* 31. S. 387–391.
- Vaittinen, Tanja, 2001: *Vanhan kirjasuomen yhdysverbit*. Avhandling pro gradu vid Institutionen för finsk och allmän språkvetsenskap, Åbo universitet.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja 1–2, 1985–1994*. Helsinki.
- Vulgata = Hieronymus latinska bibelöversättning som blev färdig år 405*. Exempler är hämtade ur materialtjänsten Raamattu uskonkirjat.net som finns på webbadressen <http://raamattu.uskonkirjat.net/>.

Översättning från finska: Juhani Löflund